

Andrzej Karpiński. **Požary w miastach Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku i ich następstwa ekonomiczne, społeczne i kulturowe. Katalog.** Współpraca: Emil Kalinowski, Elżbieta Nowosielska. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2020, 334 s. ISBN 978-83-235-4338-1.

Kiekvienos šalies istorijoje yra vystymosi, stagnacijos ir smukimo laikotarpių. Pramonė, žemės ūkis ir prekyba negali nuolat kilti, jiems gali pakenkti stichinės nelaimės. Apie vienas jų rašoma daugiau, apie kitas – mažiau.

Abiejų Tautų Respublikos žemės naujųjų laikų epochoje apėmė didžiules teritorijas, jose buvo sukurta daug istorinių šaltinių. Siekiant juos identifikuoti, rasti tyrimui būtinus, tenka atlikti paieškas keliose šalyse. Tas pats pasakytina ir apie spausdintus šaltinius bei mokslinę literatūrą. Net ir darbą palengvinančios šiuolaikinės informacinės priemonės nedaug ką vilioja imtis panašių temų. Sunku įsivaizduoti žmogų, norintį ištirti visus potvynius, gaisrus, infekcinių ligų epidemijas, badus ir kitas stichines nelaimes per tam tikrą, kad ir trumpesnę laiką visos Respublikos teritorijoje. Todėl randasi mažesnių ar gausesnių tyrėjų kolektyvų, skiriančių nemažai laiko tokiems tyrimams. Karts nuo karto išleidžiama monografių apie karinius nuniokojimus nedidelėje teritorijoje, gaisrus ir marus.

Tokį pionierišką šios srities darbą prieš daug metų atliko Stanisława Namaczyńska¹, gerokai vėliau – Andrzejus Karpiński². Tarp A. Karpińskio mokslinių veikalų taip pat galime rasti Vilniaus istorijai skirtą publikaciją³.

¹ S. Namaczyńska, *Kronika klęsk elementarnych w Polsce i w krajach sąsiednich w latach 1648–1696*, t. I: *Zjawiska meteorologiczne i pomory*, Lwów, 1937.

² A. Karpiński, *W walce z niewidzialnym wrogiem. Epidemie chorób zakaźnych w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku i ich następstwa demograficzne, społeczno-ekonomiczne i polityczne*, Warszawa, 2000.

³ A. Karpiński, Wileńska skrzynka św. Mikołaja z XVII wieku i jej podopieczne, *Cała historia to dzieje ludzi...: Studia z historii społecznej ofiarowane profesorowi Andrzejowi Wyczańskiemu w 80-tą rocznicę urodzin i 55-lecie pracy naukowej*, pod red. C. Kukli przy współudziale P. Guzowskiego, Białystok, 2004, s. 219–227.

Šis mokslininkas neseniai išleido darbą apie gaisrus Respublikos miestuose ir miesteliuose. Knyga parengta gavus dotaciją projektui „Gaisrai Respublikos miestuose XVI–XVIII amžiais“ (Varšuvos universitetas, Humanitarinis fakultetas, 2012 m. gruodis). Autorius įžangoje rašo, kad katalogas yra monografijos dalis (p. 7), (red. past. – minima monografija pasirodė 2021 m. gegužės mėn.: A. Karpiński, E. Nowosielska, *Požary w miastach Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku i ich następstwa ekonomiczne, społeczne i kultu*, Warszawa: Wydawnictwo uniwersytetu warszawskiego, 2021, 534 s.).

A. Karpińskis, habilituotas daktaras, Varšuvos universiteto Istorijos instituto profesorius (emeritas) ir Lenkijos mokslų akademijos Lenkijos istorijos instituto mokslinis bendradarbis, daug metų tyrinėjo naujųjų laikų Varšuvos varguomenę. Svarbus jo darbas – jau minėta knyga apie epidemijas. Knygos apie gaisrus visos Abiejų Tautų Respublikos teritorijoje iki šiol nei Lenkijoje, nei kitur dar nebuvo. Žinoma, nuolat rasdavosi ir randasi knygų apie gaisrus mažesnėse teritorijose bei įvykusius trumpesniais laikotarpiais.

Knygos geografinė aprėptis yra Lenkijos karalystė ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, o chronologija apima 1501–1795 metus. Katalogas neapima visų mažesnių ar atskirų objektų gaisrų. Autorius preciziškai neapibrėžia, kokiais kriterijais vadovavosi įtraukdamas gaisrus į katalogą. Galima numanyti, kad tinkamas pasirinktų kriterijų apibrėžimas taip ir nebuvo rastas.

Miestai, kuriuose kilo gaisrai, knygoje sugrupuoti pagal „provincijas“ ir toliau pagal vaivadijas. Gaisrų skaičius, suskirstytas pagal „provincijas“, atrodo taip:

- a. Didžioji Lenkija – 1041.
- b. Mažoji Lenkija – 902.
- c. Karūnos rusiškos žemės – 1243.
- d. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė – 465.
- e. Karališkoji Prūsija ir Kujavija – 413.
- f. Mazovija ir Palenkė – 667.

Iš viso fiksuotas 7431 gaisras, pagal autoriaus skaičiavimus, sudarantis daugių daugiausia 10 procentų aptariamų nelaimių (p. 8). Tad gal šio projekto įgyvendinimui vertėjo suburti didesnę kolektyvą?

Informacija apie pavienius gaisrus, kaip nurodo autorius (taip pat suponuoja knygos pavadinimas), vadinama tokia tvarka:

- a. gaisro pradžios (kuo tikslesnis) laikas;
- b. trukmė (valandos, dienos);
- c. priežastis;
- d. gaisro mastas;
- e. žuvusieji;
- f. atleidimai nuo mokesčių.

Prie kiekvieno kataloge minimo miesto autorius pateikė atitinkamą bibliografiją. Lietuvių istorikus pirmiausiai turėtų sudominti informacija apie gaisrus Vilniuje (p. 190–192). Pažymėta, kad LDK sostinėje įvyko 49 gaisrai⁴. Knygoje suregistruoti septyni Kauno miesto gaisrai (p. 196)⁵, šeši – Kėdainių (p. 203)⁶.

Įžangoje autorius informuoja apie Lenkijos, Lietuvos, Baltarusijos, Ukrainos ir kitų šalių archyvuose ir bibliotekose atliktas paieškas, iš kurių ypač naudinga buvusi Lietuvos valstybės istorijos archyve Vilniuje. Knyga baigiama įspūdinga net 40 puslapių bibliografija, prie kurios dar grįšime.

Imponuojanti apimtis kartais kelia abejonių dėl informacijos patikimumo. Pavyzdžiui, rašydamas apie gaisrą Kurniko žydų kvartale, autorius cituoja 2001 m. laikraštį *Rzeczpospolita* (p. 19). Savo ruožtu bibliografijoje nurodyta Karūnos Metrika. Tai puikus šaltinis, kuris galėjo labai praversti, jeigu autorius juo būtų dažniau naudojęsis, ypač pateikdamas informaciją apie padegėliams taikytas mokesťines lengvatas.

Kadangi archyviniai tyrimai buvo vykdomi ne tik Lenkijoje, bet ir kaimyninėse valstybėse, tai logiška būtų tikėtis, kad domėtasi ir tiriamo dalyko dabartine lietuvių, baltarusių ar ukrainiečių literatūra. Tačiau vėl tenka nusivilti, nes tokių leidinių bibliografijoje nėra, nors tenykščių istorikų tyrimai⁷ galėtų papildyti katalogą nauja informacija

⁴ 1513 02 21; 1520 m.; 1530 03 02; 1533 m.; prieš 1534 12 23; 1542 m.; 1557 m.; 1560 06 tarp 13 ir 20; prieš 1568 03 12; 1581 m. rugsėjis; 1591 06 9/10; 1591 m.; 1594 m.; 1603 m.; 1610 07 01; 1611 07 02; 1615 m.; 1624 m.; 1630 m.; 1645 06 10/11; 1651 m.; 1653 m.; prieš 1655 08 08; 1655 08 8–26; prieš 1657 05 30; 1660 05 29; 1665 m.; 1670 m.; 1675 m. ruduo; prieš 1689 03 08; 1700 03 18; 1703 06 07; 1706 05 18; 1712 10 19; 1715 05 26 ar 27; 1723 06 23; 1732 m.; 1737 06 02; 1741 03 21; 1742 m.; 1748 06 11; 1749 06 08; 1753 06 08; 1760 05 28; 1775 05 07; 1790 m. (du gaisrai); 1791 04 22; 1794 08 11.

⁵ Minimi septyni Kauno gaisrai: prieš 1526 05 13; 1532 m. tarp rugsėjo 24 d. ir lapkričio 24 d.; prieš 1563 03 17; apie 1564 06 14; 1654 (klaidingai aiškinama, kad gaisras kilo dėl karo veiksnių ir kad miestą sudegino Rusijos kariuomenė ir kazokai, t. y. painiojama su 1655 m įvykiais. – E. B.); 1655 m. rugpjūčio mėn. (paminėta, kad miestas visiškai sudegintas dėl kazokų ir Rusijos kariuomenės, gaisro išvengė tik vienas vienuolynas); apie 1732 05 08 (paminėta, kad sudegė visas miestas, parapinė bažnyčia, jėzuitų kolegija, bernardinų vienuolynas; išvengė gaisro keliolika namų ir evangelikų bažnyčia).

⁶ Šeši Kėdainių miesto gaisrai: 1684 m. (paminėta, kad sudegė 100 namų, kalvinų gimnazija kartu su biblioteka); 1755 08 10; 1774 08 29 (paminėta, kad sudegė 75 namai ir mūrnamiai – 40 krikščionių ir 35 žydų, taip pat karmelitų vienuolynas); 1776 10 27; 1781 03 17 (paminėta, kad sudegė 3 krikščionių namai ir 23 žydų namai bei nameliai); 1781 07 16 (paminėta, kad klebonijos jurisdikijoje sudegė 11 krikščionims priklausiusių namų).

⁷ Pvz.: „Du liudijimai apie 1610 m. didįjį Vilniaus gaisrą“, vertė R. Janonienė, M. Čiurinskas, *Naujasis židinys-Aidai*, 2006, nr. 11, p. 452–458; V. D r e m a, *Dingęs Vilnius*, Vilnius, 1991, p. 16. Čia minimi 1377, 1383, 1386, 1392, 1394, 1399, 1419, 1432, ir 1438 m. gaisrai, kurie nepatenka į recenzuojamoje knygoje aptariamą laikotarpį, bei 1513, 1530, 1533, 1539 (sudegė du trečdaliai miesto gyvenamųjų namų), 1542, 1544, 1557, 1610 (sudegė 4700 gyvenamųjų namų, 10 bažnyčių, po gaisro mieste gyventojų sumažėjo vienu trečdaliu), 1629, 1650, 1655, 1700, 1706, 1715, 1737 (sudegė trys ketvirtadaliai visų namų), 1741, 1748, 1749, 1760, 1770, 1776, 1778 ir 1780 m. gaisrai; apie Kauną siaubusius gaisrus buvo galima pasisemti duomenų iš:

ar patikslinti tą, kurią surinko autorius ir jam talkinę projekto dalyviai. Vardydamas gaisrų priežastis autorius pastebi, kad Respublikos miestai, ypač miesteliai, buvo mediniai, todėl dažnai degdavo dėl: padegimų (dažniausia žydų kvartale), neatsargaus elgesio su ugnimi, gamtinių reiškinių (pvz., žaibo), karinių veiksmų, ypač „tvano“⁸ laikotarpiu. Autorius mini teiktas maitų, gėralų ir kitų mokesčių lengvatas. Daug rašo apie ištisų miestų ar jų dalių sudeginimus. Čia pasigendame informacijos apie tų įvykių padarinius vaivadijai (per karinius nuniokojimus) ar apylinkei. Kokia miestų dalis buvo atstatyta, o kokia prisidėjo prie visiško regiono ekonominio nuosmukio? Taip pat stinga sudegintų pastatų suskirstymo. Nes viena yra sudeginta gyvenvietės pakraštyje buvusi neturtingų miestiečio, miestelėno ar žydų troba, ir visai kas kita – pastatai miesto centre ar valdžios būstinė su rotuše. Be to, ką reiškia didelis gaisras? O mažas? Deja, autorius per mažai rašo apie pasirinktus kriterijus. Taip pat trūksta informacijos apie padarinius (ekonominius, socialinius ir kultūrinius) regionui, nors antraštė lyg ir rodo tokį ketinimą.

Šiaip ar taip, katalogas bus naudingas daugeliui istorikų, atliekančių visų pirma demografinius tyrimus. Knyga išleista minkštu viršeliu, klijuota, todėl nelabai tvari. Reprodukcija viršelyje vaizduoja 1655 metais įvykusį Krokuvos „Smėlynės“ karmelitų bažnyčios gaisrą.

Nors daug kas kritikuotina, kataloge surinktus duomenis dera vertinti teigiamai.

Elžbieta B a g i ņ s k a

(Balstogės universitetas)

Vertė Kazys Uscila

Z. K i a u p a, *Kauno istorija*, t. 1: *Kauno istorija nuo seniausių laikų iki 1655 metų*, Vilnius, 2010, p. 298, 312, 367; apie Kėdainius siaubusius gaisrus žr.: *Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai. Kėdainiai*, sud. A. Tyla, Vilnius, 2002, p. 19. Publikacijų, kurias derėjo panaudoti, rengiant Abiejų Tautų Respublikos teritorijoje buvusius miestus ir miestelius XVI–XVIII a. siaubusių gaisrų katalogą, yra, be abejo, gerokai daugiau.

⁸ „Tvanu“ vadinamas Švedijos ir Rusijos antpuolis XVII a. viduryje.